

# **ELEKTRİK ENERJİSİ ÜRETİMİNDE YERLİ KAYNAK KULLANIMI BAZI SORUNLAR VE POLİTİKA ÖNERİLERİ**

**Mehmet KAYADELEN\***  
**Oğuz TÜRKYILMAZ\*\***

## **1. GİRİŞ**

Elektrik enerjisi üretim sektörü kimi bakımlardan adeta kaotik bir yapı görünümündedir. Arz güvenliğinin kalıcılığı, maliyetin düşüklüğü, kaynağın çeşitliliği, yerli ve yenilenebilir kaynakların azami ölçüde kullanılması ve dışa bağımlılığın asgariye indirilmesi gibi enerji sektörünün temel ilkelerinde görüş birliği olmasına karşın, bu ilkelerin hayata geçirilmesinde sorunlarla karşılaşılmaktadır.

Örneğin, yerli kaynakların azami ölçüde kullanılması ve dışa bağımlılığın asgariye indirilmesi hedefi uzun zamandır dile getirilmesine karşın, enerji arzı içinde yıllar itibariyle yerli kaynakların payı azalmakta, yabancı kaynakların payı artmaktadır. Talebin yerli kaynaklarla karşılama oranı 1990'da yüzde 48,1 iken 2008 yılında yüzde 25'e düşmüştür. Toplam birincil enerji tüketiminin 2007'e göre azaldığı 2008'de ise, bu oran yüzde 27.5 olarak gerçekleşmiştir. Yerli kaynak payının artırılması için önlem alınmadığı takdirde, dışa bağımlılığın önümüzdeki yıllarda daha da artacağı hatırlanmalıdır. Nitekim 2009 Ağustos itibariyle EPDK'dan lisans alan on bir adet ithal kömür yakıtlı santralin tesis edilmesi öngörülen kurulu gücü 7.449 MW'ye, yeni lisans alan otuz altı adet doğal gaz yakıtlı santralin tesis edilmesi öngörülen kurulu gücü ise 6.135 MW'ye ulaşmaktadır.

Lisans alan bu yeni ithal kömür santrallerinin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız'ın 16.11.2009'da TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda yaptığı Bakanlık Bütçesi sunum konuşmasında bildirdiği Kasım 2009 itibariyle mevcut toplam kurulu güç olan 44.600 MW'ye oranı yüzde 16,70, yeni lisans alan doğalgaz yakıtlı santrallerin kurulu güce oranı ise yüzde 13,76'dır. Başka bir ifade

---

\*Maden Mühendisi

\*\* Endüstri Mühendisi

ile, mevcut kurulu gücün yüzde 30,46'sı oranında yeni ithal yakıtlı santralin yapımı gündemdedir. Bu denli yüksek kapasitede yeni ithal kömür ve doğal gaz santral başvuruları, elektrik üretiminde dışa bağımlılığın hangi noktalara varabileceğini göstermektedir.

Bilinen petrol ve doğal gaz kaynaklarımızın çok az, güneş, rüzgâr, jotermal, biyokütle vd yenilenebilir kaynaklardan yararlanma olanağının –şimdilik- sınırlı oluşu dikkate alındığında, yerli kaynak olarak hidrolik kaynaklarımız ve kömürlerimiz önem kazanmaktadır.

Eldeki verilere göre yılda 170 milyar kWh elektrik üretim kapasitesine sahip olduğu tahmin edilen Türkiye hidroelektrik potansiyelinin, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız'ın sözü edilen konuşmasında verdiği bilgilere göre 51,8 milyar kWh'lik bölümü işletmede, 21 milyar kWh'lik kısmı ise yatırım aşamasındadır. Potansiyelin yaklaşık 97,2 milyar kWh'lik kapasiteye karşılık gelen yüzde 57,18'lik bölümü ise değerlendirmeyi beklemektedir

Son yapılan etüt ve araştırmalarla 12 milyar tonu aşması beklenen linyit kaynaklarının değerlendirilmesiyle halen 8.109 MW olan linyit yakan termik santral kurulu gücüne 10.000 MW'tan fazla kurulu güçte termik santral eklenebileceği ifade edilmektedir. Toplam 1,3 milyar ton olduğu ifade edilen taşkömürü kaynağından da 300 MW'lık taşkömürü yakan santral mevcut gücüne ek olarak yaklaşık 1.170 MW kurulu güçte termik santral tesis çalışmaları devam etmektedir.

Ancak doğal çevreye göreli daha fazla olumsuz etkileri nedeniyle, kömür ve hidrolik kaynakların kullanılmasına toplumda giderek yükselen bir karşı koyuş görülmektedir. Gün geçmiyor ki, basında bir maden işletmesine, bir termik santrale ya da bir baraja karşı tepkiye ilişkin bir haber ya da makale yer almasın. İşte akla gelen ilk örnekler: Munzur, Çoruh, İkizdere, Fırtına nehirleri üzerinde kurulmak istenen hidrolik santraller ile Bartın-Amasra, Tekirdağ-Saray, Bursa-Davutlar, Bolu-Göynük'teki kömürlere dayalı olarak kurulmak istenen termik santrallere gösterilen tepkiler.

Bazı politika yapıcılara ve meslek odalarına bakılırsa tüm doğal kaynaklardan yararlanılmalı, kamuoyundaki tepkilere bakılırsa da doğal çevreye zarar verebilecek hiç bir faaliyete izin verilmemelidir.

Konu kimi zamanlar yargıya intikal edebilmekte ve yargı da kararlarını “kamu yararının yokluğuna/varlığına” dayandırabilmektedir. “Kamu yararı” neye göre belirlenmektedir? Ölçülebilir ve doğrulanabilir göstergelerle mi? Ne yazık ki değil. Kararlar çoğunlukla öznel değerlendirmelere dayandırılmaktadır. Peki, toplum/kamu yararını ölçülebilir ve doğrulanabilir göstergelerle ifade edebilmek mümkün değil midir?

Görüş farklılığı meslek odalarına da yansımakta ve meslek odalarının bazen farklılaşan görüşleri TMMOB'yi de etkilemektedir. Toplumun güvendiği, referans alacağı örgütlerdeki çelişik görüşler, bu alandaki kaotik ortama katkıda bulunmaktadır.

Kömür potansiyelinin bir türlü harekete geçirilememesi, kamu kuruluşlarının kamu yararını / çıkarını kollamada yetersiz kalmaları ve elektrik enerjisini kimin üreteceği de diğer sorun alanlarını oluşturmaktadır.

Bu bildiri, esas olarak elektrik enerjisi üretiminde yerli kaynak kullanımına ilişkin bazı sorun alanlarına dikkat çekmeyi, tartışmaları nesnel kriterlere dayandırmayı ve bu konuda oluşturulacak politikalara katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

## **2. BAZI SORUN ALANLARI**

### **2.1. Çevre mi, Yerli Kaynak Kullanımı mı?**

Sıkça ifade edildiği gibi, çevre sorunu yaratmayan enerji kaynağı yoktur ve elektrik enerjisi üretiminde kullanılan yerli kaynaklardan çevre ile etkileşimi en yüksek olanları da hidrolik kaynaklar ve kömürlerdir.

Çevre koruma ve yerli kaynak kullanım çelişkisini aşabilmek için aşağıdaki sorulara sağlıklı yanıtlar verilmelidir.

Hidroelektrik santral (HES) yapımına uygun olup, biyolojik çeşitlik ve/veya doğal güzellik açısından önem arz etmeyen akarsu havzası ya da vadi olamayacağına göre; hidrolik potansiyelimizin tamamı kullanılсын demek, yalnızca kamuoyunda sıkça söz edilen Fırtına Vadisi, İkizdere, Çoruh, Munzur, Macahel'dekiler değil, HES yapılabilecek tüm vadilerin olumsuz etkilenmesi demek değil midir?

Benzer biçimde, bitki örtüsüne zarar vermeyen, toz ve gürültü çıkarmayan linyit işletmesi, karbondioksit emisyonu yapmayan kömüre dayalı termik santral olamayacağına göre; bilinen linyit ve taşkömürü kaynaklarının tamamının kullanılması demek; yalnızca kamuoyunda yankı bulan Tekirdağ-Saray, Adana-Tufanbeyli, Afşin-Elbistan, Bolu-Göynük, Bartın-Amasra yörelerinin değil, termik santrale elverişli tüm kömürlerin bulunduğu yörelerin olumsuz etkilenmesi demek değil midir?

Ne yapılmalı? Elektrik enerjisi üretiminde yerli kaynak payının artırılması mı, çevrenin korunması mı önemsenmelidir? Meslek örgütlerinin bu konulardaki tavırları ne olmalıdır? Çevre koruma kaygısı ile bu santrallerin yapımına karşı çıkanlara mı destek vermeli, yerli kaynakların kullanımını savunanların yanında mı olmalı? Tavırlar kategorik / toptancı mı olmalı, proje bazında mı olmalı? Yani çevreyi nasıl etkileyeceğine ve nasıl fayda sağlayacağına bakılmaksızın tüm hidrolik ya da termik santrallere yönelik tek tutum içinde mi olunmalı, yoksa her santralin projesi dikkate alınarak mı tutum belirlenmeli? En önemlisi tavırlar hangi kriterlere göre geliştirilmelidir?

Konunun bir boyutu da, elektrik enerjisi üretiminde kullanılan yerli kaynakların (hidrolik, kömür, jeotermal) mülkiyete konu olmayan, topluma ait kaynaklar oluşudur. Bu kaynaklardan yararlanmada toplum yararının olmazsa olmaz bir koşul olması gerekmez mi? Peki, bu koşul yerine getiriliyor mu? Bu kaynakların kullanım ayrıcalığı tahsis edilirken, bu kaynakların kullanımına yönelik kararlar verilirken (projeler onaylanırken, ya da ruhsatlar verilirken) projelerin gerçekleşmesinde kamu/toplum yararının varlığı gözetiliyor mu?

Doğal kaynakların kullanımında toplum yararı nasıl gözetilir? Toplum yararının varlığını/yokluğunu ölçmede kullanılabilir enstrüman(lar) var mıdır? Bu tür enstrümanlar bulunamaz mı?

### **2.2. Yerli Kömürler Hangi Bahara?**

Halen yaklaşık 70 milyon ton dolayında olan yıllık linyit üretiminin yüzde 90'ı termik santrallerde tüketilmektedir. 2009 yılı Kasım ayı itibariyle 44.600 MW olan Türkiye toplam elektrik enerjisi kurulu gücünün 8.109 MW'lık bölümünü (yüzde

18,18) yerli linyit kömürleri ile beslenen termik santraller oluşturmaktadır. 2008'de linyitle beslenen termik santrallerden sağlanan elektrik üretiminin toplamdaki payı ise yüzde 22,65'dir (44.917,07 GWh).

Öte yandan, varlığı bilinen linyit ve taşkömürü kaynağımızın mevcuda ek olarak 10.000 MW'tan fazla kurulu güçte termik santrale yetebileceği ifade edilmekte, ancak bu potansiyel yıllardır bir türlü harekete geçirilememektedir. Neden?

Kömür kaynaklarımızla ilgili görünüm şöyle özetlenebilmektedir:

**Afşin – Elbistan Havzası:** Türkiye'nin bilinen linyit kaynağının yaklaşık yüzde 40'ı Afşin-Elbistan havzasındadır. EÜAŞ ruhsatında olan alanda 4,35 milyar ton dolayında linyit kaynağı olduğu tahmin edilmektedir. Bu alan A, B, C, D ve E olarak adlandırılan sektörlere bölünmüştür. Halen çalışmakta olan A ve B santrallerine tahsis edilen rezervlerin dışındaki alanda, alt ısı değeri 1.120 kcal/kg olan toplam yaklaşık 3,3 milyar ton üretilebilir rezerv olduğu ve bu rezerve dayalı olarak 7.200 MW kurulu güçte termik santral tesis edilebileceği belirtilmektedir (Koçak vd). Havzada özel sektöre ait sahalarda da aynı özelliklere sahip yaklaşık 350 milyon ton dolayında linyit kaynağı olduğu tahmin edilmektedir. Özel sektöre ait sahalarda arama faaliyetleri halen devam etmektedir.

A sektöründeki linyitleri kullanmak üzere inşa edilen 4x340 MW kurulu güce sahip santral işletmeye alındığı 1987 yılından bu yana sorunlardan kurtulamamıştır (Düşük kapasite ile çalışması, sık arızalanması, kazan patlaması, rehabilitasyon ihalelerinin iptal edilmesi vb). Santral, 1995 yılında 3096 sayılı yasaya göre Yap İşlet Devret modeli kapsamında Erg-Verbund ortaklığına verildi, ancak Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) sözleşmeyi uygulamadı. Konu yargıya intikal ettirildi ve anılan ortaklık davayı kazandı. Halen ETKB ve EÜAŞ ile görüşmelerin devam ettiği belirtilmekte; ancak, bu devir işleminin ne zaman ve hangi koşullarda yapılacağına ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Zaman içinde, gerek maden sahasında gerekse santralde sözleşmeye esas şartlarda pek çok değişiklik olmuştur. Örneğin, Türkiye Elektrik Kurumu, önce TEÜAŞ, daha sonra EÜAŞ, TEİAŞ, TETAŞ gibi yeni kurumlara dönüşmüştür. Ayrıca Hazine garantisi söz konusu olduğundan, sözleşme, Hazine'yi de ilgilendirmektedir. Bu görüşmeler ne zaman ve sözleşme nasıl sonuçlanır, sonuçtan santral işletmeciliği nasıl etkilenir, kestirebilmek kolay değildir.

B sektöründeki linyitleri kullanacak 4x360 MW kurulu güçteki santralın ilk üç ünitesi 2005 yılında, dördüncü ünitesi de 2006 yılında tamamlandı, ancak sahadan kömür üretimine 2009 yılı Ağustos ayında başlanabildi. Santral 2007-2009 yılları arasında A sektöründen taşınan kömürlerle çalıştırıldı. Buna göre, B sektöründe tam kapasitede linyit üretimi yaklaşık 5 yıl gecikme ile yapılabilmektedir. Bildiriye son biçiminin verildiği günlerde, santralın tam kapasitede ve tasarım değerlerinde çalıştırıldığı bilgisi edinilmiştir.

C ve D sektörlerinin rödevans karşılığı işletilmesine yönelik ihale iki kez yapıldı. Her ihaledeki her bir sektöre otuza yakın firmanın ilgi göstermesine ve şartname almasına karşın ihalelerden sonuç alınamadı. Birinci ihalede hiç teklif gelmezken ikincisinde birer teklif verildi, ancak teklifler yüksek bulunduğu için ihaleler iptal edildi. Bu sahaların geleceğine ilişkin belirsizlik halen sürmektedir.

E sektöründeki linyitlerin işletilmesine yönelik somut bir adım ise henüz görülmemektedir.

**TKİ Sahaları:** Ruhsatları Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ) uhdesinde bulunan ve termik santralde değerlendirilebileceği belirtilen sahalar uzun zamandır atıl tutulmaktadır. Bunlardan Bursa-Davutlar, Bolu-Göynük, Tekirdağ-Saray ve Bingöl- Karlıova sahaları 2006 yılında rödevans karşılığı işletilmek üzere ihaleye çıkarıldı; ilk üçü ihale edildi, sonuncusuna ise teklif verilmedi. TKİ'ye verilen tekliflere ve EPDK'dan alınan lisanslara göre Bursa-Davutlar'da 75 MW, Bolu-Göynük'te 275 MW ve Tekirdağ-Saray'da da 300 MW kurulu güce sahip termik santral tesis edilecektir. Bunlardan, Bursa-Davutlar sahasında "ÇED uygundur" belgesi alınmadığı için çalışmaların durdurulduğu belirtilmektedir. Sözleşmelerinde beşinci yıldan itibaren santrallerin çalışması taahhüt edilen bu sahalarda, çeşitli nedenlerle, ne yazık ki halen gözle görülür bir ilerleme sağlanamamıştır. Bu gecikmelerin nedeni kimilerine göre halkın termik santrallere tepkisi sonucu ÇED raporunun alınmaması, kimilerine göre rezerv yetersizliği ve tüm izinler dahil tüm sorunların yüklenici tarafından çözülmesinin beklenmesi gibi ihale sürecindeki yönetim ve mühendislik hataları, kimilerine göre de yatırımcıların isteksizliği ve ekonomik krizdir. TKİ'ye ait Adana-Tufanbeyli ve Manisa-Soma-Enez gibi sahalardaki kömürlerin ne zaman değerlendirilebileceğine ilişkin bir bilgi ise bulunmamaktadır.

**TTK Sahaları:** Türkiye Taşkömürü Kurumu, bazı sahalalarını rödevans karşılığı işletirmek üzere 2005 yılında ihaleye çıkmıştır. Büyük sahalardan Bağlık-İnağzı sahasına teklif veren firma, sözleşmeyi süresi içinde imzalamamış; Gelik-Dikkanat sahasına teklif veren firma, umduğu / belirtilen rezervi bulamadığı için çalışmalarını durdurmuş ve konu yargıya intikal etmiştir. İhale edilen iki büyük sahadan Alacaagzı-Kandilli (Armutçuk) sahasında üretim ve hazırlık çalışmaları; Amasra-B sahasında ise hazırlık çalışmaları sürdürülmektedir. Bu iki sahada üretilen kömürlerin bir kısmının termik santrallerde değerlendirilmesi düşünülmektedir. İlk sözleşmeye göre üç yıl hazırlıktan sonra kömür üretimi beklenen Amasra B sahasında henüz hazırlıklar bitirilememiştir. Anılan iki bölgedeki üretimi üstlenen holding, Amasra'da toplam 1.116,70 MW ve Armutçuk'ta da 51,3 MW kurulu güçte termik santral tesisi için lisans almıştır. Yatırım fiili gerçekleşme oranları yüzde 5'in altında olan bu santrallerin ne zaman devreye gireceğine ilişkin bilgi bulunmamaktadır.

**Özel sektöre ait sahalalar.** Kamu kuruluşlarına ait sahalardaki kadar olmasa da benzer belirsizlik ve aksaklıklar ruhsatı özel sektöre ait olan sahalarda da görülmektedir. Örneğin; (a) Adana-Tufanbeyli linyit sahasındaki çalışmalar yaklaşık 8 yıldır sürdürülmektedir. Bu sahadaki linyitleri 453 MW kurulu güçteki santralde yakmayı hedefleyen projenin ne zaman tamamlanabileceğine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır; (b) Çankırı-Orta linyit sahasında çalışmalar yavaşlamış olup burada bir termik santral kurulumu kurulamayacağı henüz belli değildir; (c) Muğla-Turgut'daki yeraltı işletmeciliğine uygun özel sektör sahasında yürütülen çalışmalarda somut bir gelişme olmamıştır; (d) Elbistan-Tilhöyük sahasında 210 milyon ton dolayındaki kömür rezervinin elektrik üretim amaçlı değerlendirilmesi yönünde bir gelişme bulunmamaktadır. Özel sektör tarafından yürütülen projelerden tek olumlu haber, Eskişehir-Mihalıççık'taki linyitleri yakmayı öngören 270 MW kurulu güçteki termik santral projesinden gelmektedir. Ruhsatı EÜAŞ'ye ait olup rödevans karşılığı işlettilmek üzere ihale edilen bu sahada işlerin planlandığı biçimde ilerlediği belirtilmektedir.

TKİ'ye ya da özel kişilere ait olup linyit potansiyelimiz arasında uzun yıllardır anılan ya da yakın zamanda önem kazanan diğer sahaların da ne zaman değerlendirilebileceğine ilişkin somut bir bilgi bulunmamaktadır.

Buna göre, 10.000 MW'tan fazla kurulu güç potansiyeline sahip olduğu belirtilen kömürlerden görünür vadede yalnızca 270 MW kurulu güç karşılığında yararlanılabileceğine ilişkin bilgi bulunmaktadır.

Bu durumda aşağıdaki sorulara yanıt bulunması gerekmektedir.

Hemen hepsi 30-40 yıldır bilinen kömür kaynakları neden işletilemez? Verili koşullarda teknik, ekonomik, hukuksal vb nedenlerle işletilmesi mümkün olmayan kaynaklar mı işletilebilir gibi gösterilmektedir? Kamu kuruluşlarının ihaleleri neden sorunlu olmaktadır? Ya teklif verilmiyor ya da verilen tekliflerin uygulanabilirliği olmuyor. Yapılabilirliği olmayan ya da çok riskli sahalar mı ihale ediliyor, istekliler mi uygulanması mümkün olmayan teklifler veriyor? Her iki kesimde de etkili konumda olması beklenen mühendislik hizmetleri ve/veya yöneticiler mi yetersiz?

Kamu kuruluşlarınca yapılan rödevans karşılığı işletirme ihale dosyalarındaki rezerv, kalite vb'ne ilişkin teklif verenleri yanıtlanacak bilgilere sıkça rastlanılmasının nedenleri nelerdir? Bu noktaya gelinmesinde;

- KİT'lerin yatırım yapma olanaklarının sınırlanması nedeniyle ülkemizde özellikle 1990'lı yıllardan sonra, projelendirilip uygulanmış tek bir projenin (Çanakkale-Çan kömür madeni ve termik santrali) bulunmasının ve dolayısıyla da 1980'li yılların başlarında ivme kazanan öğrenme / bilgi birikimi sürecinin kesintiye uğramış olmasının payı nedir?
- Aynı yıllardan itibaren bütün kamu kurum ve kuruluşlarında hızlanan yandaş kayırma ve düşük ücret politikaları nedeniyle bu kuruluşların yönetim ve insan kaynağı açısından güç yitirmiş olmasının payı nedir?
- İlgili kamu kurumuna (Maden İşleri Genel Müdürlüğüne, MİGEM) sunulan proje ve raporların kalitelerinin artırılması için yeterli çaba harcanmamasının, bu kurumun denetimlerini yeterince yapmamasının ve ülkemiz madencilik sektöründeki mühendislik hizmetlerinin gelişmesinin çok ciddi biçimde sekteye uğratılmış olmasının payı nedir?

Kabul etmek gerekir ki; çoğu madencilik yatırımları gibi kömür madenciliği ve termik santral yatırımlarını gerçekleştirebilmek uzun zaman almaktadır. Bunun, yatırım tutarının çok yüksek olması, mineralin / kömürün kendisindeki, yatağındaki ve çevresindeki belirsizlikleri azaltma ve maden geliştirme sürecinin uzun olması gibi pek çok jeolojik, teknolojik, çevresel, hukuksal ve ekonomik nedeni bulunmaktadır. Ancak ülkemizde yerli kömüre dayalı termik santral yatırımına yönelik projeler nedense makul sayılabilecek sürelerden çok daha uzun zaman almakta; tamamlanan projeler sorunlu olmakta ve sorunları ömürleri boyunca devam edebilmektedir. Örneğin, geçmişte kömür kalitesinin / özelliklerinin hatalı belirlenmesi ve tasarıma esas değerlerin gerçekte bağdaşmaması gibi arama ve projelendirme süreçlerinde yapılan mühendislik ve yönetim hataları nedeniyle halen çalışmakta olan termik santrallere tasarım özelliklerinde kömür verilememesi ve rehabilitasyon çalışmalarının zamanında yapılmaması nedeniyle termik santrallerde en azından toplam 2000 MW gücündeki kapasitenin kullanılmadığı hesaplanmaktadır.

### **2.3. Kamu Kurumları Kamu Yararını Yeterince Gözetiyor mu?**

Enerji (ve madencilik) sektöründe faaliyette bulunan kamu kuruluşlarının, aşağıda açıklandığı üzere, kamu yararının gözetilmesi açısından üzerlerine düşeni yeterince yapmadığı düşünülmektedir.

#### **2.3.1. EPDK izlemiyor, yaptırım uygulamıyor**

Bir yatırımcıya verilmiş olan üretim lisansı yatırımcıya elektrik üretimi yapma hakkı kazandırırken aynı zamanda lisans hükümlerine göre belirlenmiş kapasiteyi yerine getirme yükümlülüğünü de vermektedir. Verilen lisansların öngörülen sürede üretime geçmemesi, enerji arzına yönelik planları işlevsizleştiriyor / anlamsızlaştırıyor, enerji arzında sorunlara yol açıyor ve elektrik enerjisi fiyatlarının yapay olarak yükselmesine neden oluyor.

Hep söylendiği gibi, elektrik enerjisi, tüketimine ihtiyaç duyulduğu anda üretilmesi gereken bir metadır. Diğer yandan elektrik üretim tesisleri, çoğunlukla uzun süren ve oldukça pahalı yatırımlardır. Bu nedenlerden dolayı, elektrik enerjisi üretim yatırımlarının gerektiği kadar ve gerektiği zamanda gerçekleştirilmesi oldukça önem arz etmektedir. Yani toplum açısından bakıldığında elektrik enerjisine ihtiyaç duyulduğunda yokluğu hissedilmemeli ve yatırımcı açısından bakıldığında, tesis kapasiteleri atıl kalmamalıdır.

Bu koşulları sağlayabilmek, uygun bir mevzuat, etkin bir planlama ve izleme ile mümkündür. Ancak yürürlükteki mevzuat, elektrik üretim yatırımlarının ihtiyaç kadar ve zamanında gerçekleştirilebilmesini sağlamada yeterli değildir. Yürürlükteki mevzuat, yatırımları tamamen yatırımcı şirketlerin inisiyatifine bırakmış; aksamalar konusunda herhangi bir önlem öngörmemektedir. Eğer bir lisans kapsamındaki üretim tesisi zamanında bitirilemez ve bu nedenle yatırımcı şirket sistemde açık oluşmasına neden olursa, bu sorumluluğun kim tarafından üstlenileceğinin yanıtı şu an itibarıyla bulunmamaktadır. Bu nedenle de EPDK'nın lisans verdiği işletmelerde yatırım gerçekleşme oranları hayli düşüktür. Örneğin, 1 Ağustos 2009 tarihi itibarıyla yapım aşamasında olan toplam 33.066 MW kurulu güçteki santrallerden yatırım gerçekleşme oranı yüzde 35'in üzerinde olanların toplam santraller içindeki payı yalnızca yaklaşık yüzde 16'dır. Öte yandan, gerçekleşme oranı yüzde 10'un altında olan santrallerin toplam kurulu güç içindeki payı da yaklaşık yüzde 66'dır.

EPDK, lisans sahiplerinin gerçekleştirmekle yükümlü oldukları yatırımların gerçekleşme düzeyi ile ilgili olarak bilgi verme yükümlülüklerini takip etmekte ve denetlemekte yetersiz kalmaktadır. Son haftalar içinde,"Yatırım gerçekleşme gelişmeleri hakkında EPDK'ya düzenli bilgi vermeyen lisans sahiplerinin önce uyarılacağı, bu yükümlülüklerini yerine getirmemekte ısrar edenlerin lisanslarının iptali yoluna gidileceği" yolundaki EPDK açıklamaları, olumlu, ancak çok geç kalmış bir uygulamadır.

Şu an için Türkiye'de görünürde elektrik üretiminde kapasite açığı bulunmamaktadır. Ancak, ekonomik kriz etkisinin azalması ve özellikle imalat sanayiinin canlanması halinde, bu açık hissedilecek, arz sıkıntıları, programlı ve programsız elektrik kesintileri gündeme gelebilecek ve elektrik fiyatları yükselecektir.

#### **2.3.2. MİGEM ve DSI'nin değerlendirme ve izlemesi yetersiz**

Elektrik enerjisi üretiminde kullanılan kömür, hidrolik ve jeotermal gibi doğal kaynaklar topluma aittir. Bunların kullanılmasında toplum yararı olmazsa olmaz bir koşul olmalıdır. Ancak ilgili kamu kurum ve kuruluşları, kamuya ait olan bu kaynakların kullanım ayrıcalığını birilerine tahsis ederken kamu yararının sağlanmasına ilişkin hiç bir koşul aramamakta, kriter gözetmemektedir. İlgili kurumlar, adeta sahibi olmayan kaynakları kullanıdırıyorlar gibi işlem yapmaktadır. Şöyle ki;

- a) Kömürlerin (ve tüm minerallerin) aranması ve işletilmesine yönelik ruhsatları veren MİGEM, ruhsat vereceği kişilerde hiç bir konuda (finansman gücü, deneyim, teknik bilgi gibi) yeterlilik aramamakta, işletme ruhsatı verirken doğal kaynağın korunması ve verimli kullanılması, kamu yararının bulunması gibi kriterler gözetmemekte ya da gözetir gibi yapmakta, işletme döneminde madenleri yeterince denetlememektedir. Bu nedenle mineral kaynaklar tamamen arayanın ya da işletenin insafına, bilgisine, becerisine ve kâr hırsına terk edilmektedir.
- b) Hidroelektrik santrallere izin veren Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, projeleri incelerken toplum yararının bulunmasına ilişkin bir kriter gözetmemektedir. HES projelerinin değerlendirilmesinde santralin topluma ve ekonomiye sağlayacağı fayda ile, santralin yapılmasıyla çevreye ve toprağa vereceği zararı (maliyeti) karşılaştırmamaktadır. Özellikle büyük ölçekli santrallerde ve aynı akarsuda art arda birkaç santral yapılması durumunda, bu karşılaştırma önem kazanabilmektedir.

#### **2.4. Kamu İşletmeciliği mi, Özel Sermaye İşletmeciliği/Özelleştirme mi?**

Türkiye’de kamu işletmelerinin özelleştirilmesinin gündeme gelmesinden itibaren, konuya ilişkin tartışmalar canlılığını korumuştur. Pek çok meslek örgütü ya da sendika bu konuda sempozyum, panel vb etkinlik düzenlemiştir. 1985 yılından bu yana, bir yandan bu tartışmalar yapılırken, diğer yandan iktidarlar kamuya ait işletmeleri, geri dönülemeyecek biçimde, ya çoğunlukla yapıldığı gibi yok pahasına satmakta ya da tasfiye etmektedir. Elinde tuttuklarını ise, özelleştirmeyi savunanları adeta haklı çıkarmak istercesine, niteliksiz yandaş kadrolarla doldurmakta ve kötü yönetmektedir. Bugünlerde bazı elektrik üretim santrallerinin işletme hakları da devredilmek üzeredir. Yani atı alan Üsküdar’ı geçmek üzeredir. Bununla birlikte, tartışmaları somut düzlemde sürdürmekte yarar görülmektedir.

Bu konuda baştan beri söylenenleri kabaca üç grupta toplamak mümkündür.

Özelleştirme karşıtlarının oluşturduğu birinci kesime göre özelleştirme; bize belirli merkezlerin dayattığı neoliberal politikaların bir gereğidir; halkımızın bin bir zorlukla tasarruf ettiği paralarla kurulmuş olan tesislerin yok pahasına elden çıkarılmasıdır; stratejik konumda olan sanayilerdeki devletin kontrolünü sıfıra indirmektir; Devlet tekeli yerine yabancı veya yerli tekelleri getirmektir; Devletin işveren olduğu alanlarda binlerce işçiyi işsizleştirmek, güçlü sendikacılığı ortadan kaldırmak ve yüz binlerce işçiyi güvencesiz bırakmaktır; çok kıymetli tesisleri çok ucuza siyasi yandaşlara devretmektir; Devletin sağlamakla görevli olduğu sosyal nitelikli bazı hizmetleri piyasaya terk etmektir; rekabet gücü olmadığı iddia edilerek bazı sanayi tesislerinin kapatılması ve bu tesislerde üretilen ürünlerin ithali yoluyla dışa bağımlılığın arttırılmasıdır.

Özelleştirmeyi destekleyenlerin oluşturduğu ikinci kesim ise görüşlerini çoğunlukla şu argümanlara dayandırmaktadır: KİT’ler verimli



çalıştırılmamaktadır. Devlet, hiçbir şey üretmemeli, asli görevi olan eğitim, sağlık ve güvenlik konularıyla alt yapı yatırımlarına kaynak tahsis etmeli ve sadece bunlardan sorumlu olmalıdır. Her türlü koruma kaldırılmalı, ülkedeki tüm tesisler piyasa ekonomisi kurallarına göre işletilmeli, Devlet; ürün fiyatlarına müdahale etmemelidir. Zarar eden tesisin iflas etmesine olanak sağlanmalı, kıymetli fonlar zarar eden tesisleri hayatta tutmakta kullanılmamalıdır. Politikacıları memnun etmek için tesislerin işçi deposuna dönüştürülmesine izin verilmemelidir. Hazine, KİT yükünden kurtulmalıdır.

Üçüncü grubu oluşturanların görüşleri de şöyle özetlenebilmektedir: Kapitalist üretim biçiminde kural, ihtiyaçların kapitalist üretim ve değişim aracılığıyla piyasada karşılanmasıdır. Devletin üstlendiği her faaliyet bu kuralın istisnasıdır. Devletin üstlendiği alanlar, sözkonusu faaliyetler, kapitalist üretimin ihtiyaçları doğrultusunda üstlenilmiştir ve piyasa için geçici olarak vazgeçilmiş faaliyet ve kâr alanlarıdır.” (Karahanoğlu, 2002, s.59) “Kapitalist üretimin geçerli olduğu koşullarda, özelleştirmeler ve devletleştirmeler tamamıyla sermaye sınıfının konjonktürel ihtiyaçlarının ve çıkarlarının ve sınıfsal güç dengelerinin bir gereği olarak gündeme gelir. Dolayısıyla ibre, duruma göre, bazen özelleştirmelerden, bazen de devletleştirmelerden yanadır ve sermayenin bu tercihi sanıldığı gibi ideolojik olmaktan önce ekonomik niteliktedir.”(Başkaya, 2008) “Örneğin, Türkiye’de bir dönem çelik üretiminin devletçe üstlenilmiş olması, bu tip yatırımları gerçekleştirebilecek sermaye birikimine sahip olmayan Türk kapitalizmi için bir zorunluluktur. Ayrıca, söz konusu devlet girişimiyle beyaz ve otomotiv sanayine kamuca ucuz girdi sağlanıyordu.” (Karahanoğlu, 2002). 1940 yılında taşkömürlerinin ve 1978 yılında da bazı (demir ve bor sahalarıyla birlikte) linyit sahalarının devletçe işletilmesi kararı da Türk(ie) kapitalizminin enerji darboğazını aşmak için gösterdiği reflekslerdendir. “Günümüzde artık önemli sermaye birikimine sahip Türk kapitalizmi için, söz konusu devlet faaliyetleri bir an önce özel kesime devredilmesi ya da tasfiye edilmesi gereken verimsiz kamu işletmeleridir. (Bu konuda zorlayıcı etmen iç dinamiklerden çok, bağımlı olunan dış dinamiklerdir.)” (Karahanoğlu, 2002). KİT’lerin tasfiyesine yönelik tercih değişikliği bankacılık sistemine de yansımıştır. Türk(ie) kapitalizminin 1980’lerin ikinci yarısından sonraki önemli bir ihtiyacı kamu yatırımlarının değil, ihracatın desteklenmesine dönüşmüştür. Bu nedenle, ithal ikamesine dayalı planlı ekonomi döneminin başlarında, 1964 yılında, KİT’lerin yatırımlarını finanse etmek amacıyla kurulan Devlet Yatırım Bankası’nın, ihracata dayalı büyümenin hedef alındığı dönemin başlarında, 1987 yılında, Türk Eximbank’a (Türkiye İhracat Kredi Bankası) dönüştürüldüğü hatırlanmalıdır. 2008 yılında başlayan krizden çıkışta Devletin üstlendiği görevleri de bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

Üç tarafın söylediklerinde de gerçeklik payı yok mudur? Var olan üretim biçiminde, hangisi daha önemli: toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin kimin tarafından üretildiği mi, herkesin gereksindiği mal ve hizmetin mümkün olduğunca yüksek kalitede ve ödenebilir fiyatta temin edilebilmesi mi? Devlet işletmeciliği her koşulda mı savunulmalı, belirli koşulları sağladığında mı? Hangi koşulları sağlarsa, hangi amaca hizmet ederse varlığını sürdürmeli, hangi koşulları sağlamazsa, hangi sakıncaları içerirse varlığını sürdürmemelidir? Bu konudaki görüşler nasıl bir mihenk taşında değerlendirilmelidir?

Konuya hangi perspektiften yaklaşılmalı? Toplumcu görüşü benimseyenlerin perspektifi, var olan üretim ilişkilerinin (kapitalizmin) aşılması olduğuna göre, bir işletmenin devletin elinde kalmasının ya da özelleştirilmesinin kapitalizmi aşma hedefinde anlamı / katkısı nedir?

Hangisi doğru: kamulaştırmanın / kamu işletmeciliğinin sosyalizme geçişte bir adım olduğu mu, ekonomiye yapılan devlet müdahalelerinin kapitalizmden bir kopuşu ortaya koymadığı mı?

Kamu işletmeciliğinin yaygınlaşması sosyalizme geçişte bir adım ise, özelleştirmeler sosyalizme geçiş mücadelesini sekteye mi uğratmaktadır?

Kapitalizmi aşma perspektifinde hangi süreçler önemlidir ve bir işletmenin, devletin elinde kalmasının ya da özelleştirilmesinin bu süreçlere katkısı nasıldır?

İşletmedeki egemen anlayışın, üretici güçlerin gelişmesi ve üretim ilişkilerinin demokratikleştirilmesi süreçlerine katkısı kıstas kabul edilebilir mi?

Marksist teoriye göre, tarihin ilerlemesinin, toplumsal dönüşümlerin kaynağı üretici güçlerdeki gelişmelerdir. Yani kapitalizmi aşabilme, üretici güçlerin gelişmesiyle mümkündür. Çünkü üretici güçlerdeki gelişme, üretim ilişkilerindeki gelişmeye yol açar. O halde, bir işletmede, meta üretiminde kullanılan makineler, aletler, ham ve yardımcı maddeler, malzemeler, enerji, su, insangücü, bilgi, beceri, deneyim, iş alışkanlığı, teknoloji bilgisi gibi alanlarda ne ölçüde gelişme sağlanabiliyorsa, o işletmenin üretici güçlerin gelişme sürecine katkısının o ölçüde olduğu düşünülebilir mi? Bu görüş esas alınacak olursa, hangisi bu sürece daha fazla katkıda bulunmaktadır: tesislerini, gelişen teknolojilere ayak uyduramayan; verimliliği, kaliteyi, rakiplerinden daha iyi olmayı hiç dert etmeyen, insan kaynağına yönelik tercihlerde liyakat ve kariyeri değil, yandaş olmayı esas alarak niteliksiz kadrolara prim veren devlet işletmeleri mi; kâr, daha fazla kâr etmek için, küresel ölçekte rakipleriyle baş edebilmek için, daha verimli çalışmak zorunda olan, daha nitelikli insan kaynağını tercih eden özel işletmeler mi?

Üretim ilişkilerinin demokratikleşmesi süreci esas alınacak olursa, bir işletmede çalışanların örgütlenmesi, örgütleri aracılığıyla yönetime ve denetime katılması, bireysel haklara saygı, iş ve işlemlerde hukukun üstünlüğü, eşitlik, adalet, saydamlık ve hesap verilebilirlik ne ölçüde sağlanabilmiş ise, o işletmenin toplumdaki üretim ilişkilerinin demokratikleşme sürecine katkısının o ölçüde olduğu düşünülebilir mi? İşletmeler devletin elinde kaldığında mı, özelleştirildiğinde mi bu sürece daha fazla katkıda bulunabilir?

KİT'lerin varlığı, özellikle bu biçimiyle varlığı, tarihin akışını hızlandırır mı, yavaşlatır mı? Neden?

Son 30 yıldaki performanslarına bakıldığında KİT'lerin hangi faydaları, hangi sakıncalarından fazla?

İktidarların oyuncağı olan, tarikatların cirit attığı KİT'leri bu halleri ile savunmak, onlardaki kirliliği örtbas etmiyor mu?

Görünür vadede Türkiye'de, iktidarların yönetim anlayışı değişebilecek ve KİT'lerin rasyonel yönetimi mümkün olabilecek mi?

Görünen o ki, Türkiye'de ve dünyada, devletin yeniden tanımlanan görevleri arasında devlet işletmeciliği bulunmamaktadır. Bu durum, tarihin akışını

engelleyecek mi, kapitalizmi aşma konusunu sekteye uğratabilecek mi? Özelleştirmeler tamamlanınca sosyalistler yenilgeye mi uğramış olacak?

Soruları daha da çoğaltmak mümkündür. Bütün bu soruların, enerji sektörü özelinde yanıtlanmasında / tartışılmasında yarar görülmektedir.

### 3 SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bildiriye, elektrik enerjisi üretiminde yerli kaynak kullanımında yaşanan sorun alanları irdelenmeye çalışılmıştır. Bildiriye, çevre-yerli kaynak kullanımını çelişkisi, yerli kömür potansiyelinin harekete geçirilememesi, topluma ait olan kömür ve hidrolik kaynak kullanım izinlerinde toplum yararının gözetilmemesi ve özelleştirme konuları ele alınmış ve bu konulara ilişkin çeşitli sorularla konunun farklı boyutları tartışmaya açılmak istenmiştir. Tartışmaya açılan konularda geliştirilebilecek önerilere katkı anlamındaki kimi görüşlerimiz aşağıda sunulmaktadır.

1) Çevre ve kalkınma / gelişme aslında çelişen iki kavramdır. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı bu çelişkiyi aşmada bir uzlaşmadır. Çevresel sürdürülebilirlik de, sürdürülebilir kalkınma anlayışının bileşenlerinden yalnızca biridir. Ancak bu anlayıştan söz edildiğinde daha çok çevresel sürdürülebilirlik akla gelmekte; ekonomi, toplum, doğal kaynakların korunması bileşenleri gelmemektedir. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı, tüm bileşenleriyle ele alınmalı, her sektöre entegre edilmelidir.

2) Elektrik enerjisi üretiminde kullanılan hidrolik, kömür, jeotermal kaynaklar gibi topluma ait kaynakların kullanımında toplum yararının gözetilmesi, olmazsa olmaz bir koşul olmalıdır. Bu koşul, sürdürülebilir kalkınma anlayışı ile de bağdaşmaktadır. Bu nedenle, bu kaynakların kullanım ayrıcalığını tahsis eden kamu kurumları (DSİ, MİGEM, il özel idareleri) bu kaynakların kullanımına yönelik projeleri onaylarken ya da ruhsat verirken, projelerde toplum yararının var olup olmadığına bakmalıdır.

3) Topluma ait kaynaklardan yararlanmada toplum yararının esas olarak iki bakımdan gözetilebileceği düşünülmektedir: a) İstisna edilmeyerek; b) İşletme / yararlanma sürecindeki topluma olan faydalarının maliyetlerinden fazla olması sağlanarak ve fayda ve maliyetleri adil bölüştürerek.

Bir projenin, işletme sürecindeki topluma olan faydalarının maliyetlerinden fazla olup olmadığını anlayabilmek için, fayda ve maliyetlerin, işin başında, projenin yapılabirlik araştırması aşamasında, ölçülebilir ve doğrulanabilir göstergelerle kıyaslanabilmesi gerekmektedir. Bu amaca hizmet edebilecek analiz yöntemleri / teknikleri vardır ve bunlardan biri de, Fayda Maliyet Analizidir (FMA).

FMA, yatırım projelerinin ticari analizine ek olarak ekonomik analizlerini de içerir. Ticari analiz, projenin yatırımcı kuruluş açısından kârlılığını ölçerken, ekonomik analiz, projenin, bölgenin ya da ülkenin ekonomik refahına katkısını ölçer.

Ekonomik analizde yalnızca parasal olarak ifade edilebilen fayda ve maliyetler değil, sağlığa (beklenen ömür, yaşam kalitesi vb) ve çevreye (manzara, gürültü vb) etkisi ile pozitif ve negatif dışsallıkları da değerlendirmelere katmak mümkün olabilmektedir (European Commission, 2008). Böylece, örneğin kömür madeni ve termik santral projelerinin aşağıdaki olası negatif ve pozitif dışsallıklarını da fayda ve maliyet değerlendirmelerine katmak mümkün olabilecektir.

Negatif dışsallıklar: İşletme yöntemine ve alınan önlemlere bağımlı olarak canlı doğaya zarar verilmesi, yeraltı ve yer üstü su kaynaklarının kirletilmesi, önemli miktarda atık oluşturulması, gürültü yapılması, toz çıkarılması, kömür yatağının bulunduğu ve çevresindeki arazinin tahrip edilmesi, ormanlara zarar verilmesi.

Pozitif dışsallıklar: Ülkenin döviz kazancına (ya da tasarrufuna) katkısı, fiziksel altyapının (yol, su, elektrik, telekomünikasyon, kanalizasyon, okul, hastane, rekreasyon alanı vb) geliştirilmesi, doğrudan ya da dolaylı olarak yaratılan istihdam, özellikle az gelişmiş yörelerdeki bölgesel ve yerel kalkınmanın hızlandırılması, bölgelerarası gelişmişlik farkının azaltılması ve iç göçün önlenmesine katkıda bulunulması.

Bir projenin önemli miktarda parasal-olmayan etkileri varsa, onları ölçebilmek amacıyla, FMA'ya ek olarak ve onu tamamlayıcı nitelikte olmak üzere, çok-kriterli analizler de yapılabilmektedir (European Commission, 2008) .

Ekonomik analizde anahtar kavram, girdi ve çıktılarının piyasa fiyatlarının değil, "gölge fiyatlarının" kullanılmasıdır. Piyasadaki fiyatların çeşitli müdahalelerle "çarpılmış" olduğu, toplumsal fırsat maliyetlerini, bir başka deyişle ekonomiye gerçek maliyetleri yansıtmadığı ve bu nedenle düzeltilmeleri gerektiği kabul edilmektedir. Gölge fiyatlar, piyasa fiyatlarının ayrıntılı analizi sonucunda hesaplanabilecek faktörlerle çarpılmasıyla bulunmaktadır. Vergiler, sübvansiyonlar, kiralar ve iç piyasadaki kullanılan krediler için ödenen faizler de, "transfer harcamaları" niteliğinde olduklarından, maliyetlere dahil edilmemektedir (Uzunkaya, 2008).

Ekonomik analizde, esas alınan Ekonomik Net Bugünkü Değer (ENBD), Ekonomik İç Kârlılık Oranı (EİKO), Ekonomik Fayda / Maliyet Oranı gibi ekonomik performans göstergelerinin kabul edilmiş eşik değerlerden fazla olması, projenin topluma olan faydalarının maliyetlerden fazla olduğu anlamına gelmektedir. Buna göre örneğin, ENBD'yi sıfırdan büyük olan projelerin gerçekleştirilmesinde ekonomik açıdan toplum yararı olduğu kabul edilmektedir. Kamuya ait finansman kaynaklarının tahsis edildiği projeleri değerlendirmede kullanılan FMA tekniğinin, kamuya ait doğal kaynaklardan yararlanmada da kullanılabileceği düşünülmektedir. Halen Avrupa Birliğinin, fon tahsis ettiği bazı projelerin değerlendirilmesinde de kullanılan FMA, 1970'li yıllarda kimi farklılıklarla Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Dünya Bankasında geliştirilmiştir. Yönteme ilişkin ayrıntılı bilgi "European Commission; 2008" kaynağından edinilebilir.

FMA, Çevresel Etki Değerlendirmesine (ÇED) alternatif bir analiz değildir. Projelerin değerlendirilmesinde ÇED de mutlaka yapılması gereken bir çalışmadır.

Hidrolik santral projelerinin fayda maliyet analizlerinde, projenin içinde yer aldığı akarsu havzasına yapacağı tüm etkiler dikkate alınmalı; kömürlere yönelik değerlendirmeler de, madende faaliyetlerin sona ermesinden sonrasındaki süreyi de kapsayacak biçimde yapılmalıdır.

4) HES ve kömür madeni-termik santral tesislerine ilişkin görüş belirtilirken bu tesisler toptancı bir biçimde değil, proje bazında ele alınmalıdır. Topluma faydası maliyetinden fazla olan projeler desteklenmeli / savunulmalı; faydası maliyetinden az olan projeler desteklenmemeli / savunulmamalıdır.

5) Enerji üretim projelerinde toplum yararının FMA gibi doğrulanabilir / ölçülebilir göstergelerle ifade edilebilmesi, kamuoyundaki HES ve kömüre dayalı termik santrallere ilişkin tartışmaları bilimsel zemine kaydırabilecek, kamulaştırma ve yargı kararlarının objektif olmasını sağlayabilecektir. Böylece işletilmesinde kamu yararı olmayan kaynaklara hiç yatırım yapılmayacak ve işletilmesinde kamu yararı bulunan kaynakların ekonomiye kazandırılması gereksiz yere engellenmeyecektir.

6) Enerji sektöründe yerli kaynak kullanımının azami ölçüde arttırılması hedefine ulaşabilmek için, kamusal planlama, yönlendirme ve denetimin olması gerekmektedir.

7) EPDK, üretim lisanslarını fizibilite raporlarına dayandırmalı, santrallerde gelişmiş teknoloji kullanılmasını gözetmeli, lisans vermeden önce “ÇED Uygundur” belgesinin alınmış olmasını şart koşmalı, ÇED uygundur belgesi alamayan yatırım lisanslarını iptal etmeli, lisans verdiği santrallerin yapım çalışmalarını izlemeli ve olası gecikmelerin yol açabileceği sorunları en kısa sürede çözümleyebilmelidir.

8) EPDK, yatırımların gerçekleşme sürecinin takip ve denetiminde, yatırımcı şirket beyanlarıyla yetinmemelidir. Kendi kadrolarıyla, kadrolarının yetersiz kaldığı durumlarda, diğer kamu kuruluşlarının kadrolarıyla takip ve denetim yapılmalıdır. Yapılan denetimlerde yatırımları haksız yere geciktiren ve lisansta belirtilen süreler içinde gerçekleştirmeyeceği belli olan şirketlerin lisansları iptal edilmelidir. Yatırımların takip ve denetim süreci yatırımların teknik olarak da incelenmesini ve denetlenmesini içermelidir.

9) Kömürlerden yararlanma süreci hızlandırılmalıdır. Yüksek Planlama Kurulunca kabul edilen Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Strateji Belgesinde kaynak kullanımı hedefleri arasında yer alan 2023 yılına kadar bilinen tüm linyit ve taşkömürü kaynaklarının değerlendirileceği beklentisinin gerçekleşebilmesi için, kömür potansiyelimizden yararlanmada bugüne kadarki başarısızlıkların nedenlerinin doğru analiz edilip gerekli önemlerin alınması gerekmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi varlığı bilinen linyit kaynağının önemli bir kısmı TKİ ve EÜAŞ'nin; taşkömürü kaynaklarının tamamı ise TTK'nın ruhsatındadır. Geçmişte yaşanan sorunları tekrarlamadan kömür potansiyelinin sağlıklı belirlenip harekete geçirilebilmesi için bu kuruluşlara önemli görevler düşmektedir. Son 30-40 yıldır iktidarların ve tarikatların oyuncağı haline dönüştürülen, nitelikli personel ve bilgi birikimi açısından erozyona uğratılan KİT'lerin bu görevlerin üstesinden gelebilmeleri için köklü dönüşümlere ihtiyaçları vardır. Bu kuruluşlar özleştirilmediği, nitelikli kadrolarla takviye edilmediği, bu kuruluşlarda yandaş kayırmacılığın son verilmediği, personel alımında ve atamalarda liyakat ve kariyer gözetilmediği, çalışanlar yönetim ve denetim süreçlerinde söz ve karar sahibi olmadığı sürece, bu kuruluşların başarılı olma ve kömürlerimizden sorunsuz yararlanma olasılığı yoktur.

Öte yandan, kömür madenciliğimizin rasyonelleştirilmesi, madenciliğimizin rasyonelleştirilmesi ile de doğrudan ilişkilidir. Madenciliğimizin rasyonelleştirilmesi için de MİGEM'in kurumsal yapısının, personelinin, yönetici niteliğinin ve ilgili mevzuatın çok ciddi biçimde dönüşüme uğraması gerekmektedir.

Yeni kömür kaynaklarının aranabilmesi için, hem MTA'nın aramalara etkin biçimde katılması sağlanmalı ve hem de özel sermaye özendirilmelidir.

10) Afşin-Elbistan havzası için özel yöntemler uygulanmalıdır. Afşin-Elbistan havzası, ölçeği itibariyle, diğer kömür sahalarından ayrılmaktadır. A ve B santralleri tam kapasitede çalıştığında yılda yaklaşık 35 milyon ton olan havzadaki üretim, C, D, E sektörlerindeki kömürler ile özel sektör sahalarından da aynı dönemde yararlanıldığında ve bu santrallerde de tam kapasitede üretim yapıldığında, yılda 100 milyon ton dolayına çıkacaktır. Bu miktar, Türkiye’de 2008 yılındaki toplam linyit üretiminin yaklaşık bir buçuk katı anlamına gelmektedir. Kömür üretiminin bu düzeye çıkmasıyla havzada kömür madenciliği ve santrallerde doğrudan ve dolaylı istihdam edilecek işgücü sayısı on binlerle ifade edilecek; havza, sanayi, ticaret ve turizm açısından hayli gelişecek ve yeni bir cazibe merkezine dönüşebilecektir. Bu durum, madencilik, su yönetimi, finansman, kentleşme, ulaşım gibi pek çok alanı doğrudan ilgilendirmektedir. Bu nedenle, Havza linyitlerinin gecikmeksizin ve sorunsuz olarak işletilebilmesi için çalışmaların baştan planlanması, koordineli biçimde yürütülmesi gerekmektedir. Bu konuya özel olarak kafa yoran bazı meslektaşlarımız bir süredir konunun önemini çeşitli platformlarda anlatmaya çalışmaktadır. Havzaya ilişkin öneriler şöyle özetlenebilmektedir:

- a) Kömür yatağının yayılımı havzada devamlılık göstermektedir. Her sektörün ayrı ele alınması ve her biri için ayrı çözümler üretilmeye çalışması pek çok soruna yol açabilecektir. Bu nedenle planlama havza düzeyinde yapılmalıdır.
- b) Havzada devam eden arama çalışmaları sonucunda havza rezervlerinin artma olasılığı yüksektir. Bu nedenle havzaya yönelik planlamalarda bu durum da dikkate alınmalıdır.
- c) Havza linyitlerinin tümünden yararlanılabilmesi ve gerekli diğer yatırımlar için ihtiyaç duyulacak finansmanın 10 milyar dolar dolayında olabileceği tahmin edilmektedir. Bu ölçekteki finansmanın temini kolay değildir, güçlü güvenceleri ve uzun bir hazırlık sürecini gerektirmektedir.
- d) Anılan işlerin gerçekleştirilebilmesi Hazine ve DPT Müsteşarlıkları ile pek çok bakanlığa (Örneğin, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Çevre ve Orman, Tarım ve Köy İşleri, Bayındırlık ve İskân, Milli Eğitim, Sağlık) bağlı kuruluşun koordineli biçimde çalışmasını gerektirmektedir. Bu nedenle anılan projelerin aksamadan geliştirilip uygulanabilmesi için belki de müsteşarlık düzeyinde Havzaya özgü ayrı bir örgütlenme ve mevzuat gerekebilecektir.
- e) Kömür rezervlerinin, tüketim hızına bağımlı olarak 30-40 yıl sonra tükenebileceği dikkate alınarak havzanın ve orada çalışan ve yaşayan insanların geleceği başlangıçta planlanmalıdır.

11) Termik santral tasarımlarında, kömürün kalitesi ve rezervi belirleyici olmakta ve santral ömrü 30 yıl kabul edilmektedir. Halen çalışmakta olan santrallerin önemli bir kısmı 1990 yılı öncesinde işletmeye alınmıştır ve ortalama ömürleri 30 yıla yaklaşmıştır. Buna göre, halen çalışmakta olan linyite dayalı termik santrallerin dayandığı linyit rezervleri, yeni aramalarla önemli ölçüde geliştirilmemiş iseler, orta vadede tükenmeye başlayacak, santraller kömürsüz kalacak ve faaliyetlerini durduracaktır. Öte yanda santrallerin ciddi biçimde rehabilitasyona ihtiyaçları vardır. Özelleştirilecekleri gerekçesiyle bugüne değin rehabilitasyon çalışmalarının bir çoğu yapılmamıştır. Rehabilitasyonlar geciktirilmemeli, bir an önce yapılmalıdır. Elektrik enerjisi arz projeksiyonlarında bu hususlar da dikkate alınmalıdır.

12) 2010 yılının ikinci yarısından itibaren oluşturulacak portföylere göre kömür santrallerinin özelleştirilmesi gündemdedir. Bazı santraller (Kemerköy, Yatağan vb.) önümüzdeki 15-20 yıl içinde kömür rezervlerinin tükenmesi nedeniyle devre dışı kalabilecektir. Bazı santrallerin (Elbistan, Soma, Tunçbilek gibi) bulunduğu yerlerde ise tek ruhsatta santrallerin ihtiyacından fazla kömür rezervi bulunmaktadır. Santral ve maden sahalarının birlikte özel sektöre satış yöntemiyle devri söz konusu olduğunda Elbistan, Tunçbilek, Soma gibi havzalarda ruhsat alanları ya bölünerek ya da bölünmeden devredilecektir. Ruhsatlar bölünmez ise, rezervlerin bir bölümünün atıl kalması söz konusu olacaktır. Ruhsatlar bölünerek özelleştirilmesi halinde ise, havza madenciliği yok olacaktır. Çözüm olarak, ruhsatların bölünmeden kamu kesiminin de içinde olacağı bir yatırım modelinin oluşturulması kaçınılmaz görünmektedir. Getirilecek her yeni radikal düzenleme beraberinde bir dizi soruna yol açacaktır.

13) Devletin ekonomiye müdahalesinin kapitalist sistemden bir kopuş anlamına gelmediği ve KİT'lerin bu yapılarıyla kapitalizmi aşma sürecine katkıda bulunmadığı kabul edilmektedir. Bununla birlikte, "Toplumsallaştığı, genele ait ihtiyaçları, sorunları üstlendiği oranda, devletin, dayandığı sınıflardan görece özerkliği artmakta ve devlet, sistemin sınırları içinde demokratikleşmektedir. Kamusal işlevlerini terk ettiği oranda devletin içine kapanacağı ve düzen sağlama işleviyle sınırlanacağı ve bunun sonucu olarak görece özerkliğinin zayıflayacağı, 'kamusallığa' duyarsızlaşacağı..." (Karahanoğlu, 2002) görüşüne itibar edilerek; kamu kesiminin elektrik enerjisi üretim sektöründen çekilmemesi, ilgili kamu kuruluşlarının özerkleştirilmiş ve güçlendirilmiş yapılarıyla sektörde belirlenmiş kurallara uyan birer oyuncu olması gerektiği savunulmaktadır.

14) Konuya toplumun gereksindiği yeni yatırımlar açısından da şöyle yaklaşmaktadır: Özellikle bizimki gibi sermaye ve bilgi birikiminin halen sınırlı, toplumsal ihtiyaçların yeterince karşılanmadığı, bölgelerarası gelişmişlik düzeyinin çok farklılık gösterdiği, işsizliğin yüksek, feodal ve yarı feodal yapıların yeterince tasfiye edilmediği bir toplumda, özel sermayenin girmediği, giremediği alanlarda kamu kesimi yatırım yapmalıdır. Kamu kesiminin özellikle az gelişmiş yörelerde yapacağı yeni yatırımlar, yalnızca toplumsal ihtiyaçları karşılamak, istihdam yaratmak, bölgelerarası gelişmişlik farkını azaltmak anlamına gelmeyecek, aynı zamanda o yörede üretici güçlerin gelişmesine, üretim ilişkilerinin demokratikleşmesine katkı anlamına da gelecektir.

15) Yenilenebilir kaynakların uzun vadede teknolojik ve ekonomik açılarından gelişme potansiyelleri yüksektir. Devlet, yenilenebilir enerji kaynaklarına, özellikle güneş enerjisine yönelik araştırmaları desteklemelidir.

Teşekkür: Bildirinin kimi bölümlerine değerli katkıları nedeniyle sevgili arkadaşlarımız, saygıdeğer insanlar, Maden Yüksek Mühendisleri Yalçın Çilingir ve Veli Ünal'a teşekkür ederiz.

#### 4. YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1) **Aytar, Dünder**, *Özelleştirmenin Hikayesi*, <http://daytar.tripod.com/bolum01.html>, 20.10.2009.
- 2) **Başkaya, Fikret**, *Kapitalizmin Krizi veya Otuz Yıllık Yalanın Sonu*, <http://bianet.org/biamag/emek/110592-kapitalizmin-krizi-veya-otuz-yillik-yalanin-sonu>, 10.09.2009.

- 3) **Kayadelen, Mehmet**, *Kamu Yararı Açısından Madencilikimiz, Sorunlar – Öneriler*; TMMOB Maden Mühendisleri Odası Stratejik Araştırmalar Merkezi, Yayınlanmamış rapor, Ankara, Haziran 2009.,
- 4) **Karahanoğlu, Onur**, *Kamu Hizmeti (Kavram ve Hukuksal Rejim)*, Turhan Kitapevi, Ankara, 2002.
- 5) **Koçak, Çetin; Tamzok, Nejat ve Yılmaz, Selçuk**; *Afşin- Elbistan Linyit Rezervlerinin Elektrik Üretimi Bakımından Değeri Ve İzlenmesi Gereken Politikalar*, DEK TMK Türkiye 11. Enerji Kongresi, İzmir, Ekim 2009.
- 6) **Kösebalaban, Ayhan**, *Yerli Enerji Kaynağı Kömürün Enerji Sektöründeki Yeri*, DEK TMK Türkiye 11. Enerji Kongresi, İzmir, Ekim 2009.
- 7) **Talu, Nuran** (2007) “*Sürdürülebilir Kalkınma Durum Değerlendirme Raporu*”, Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi,  
<http://www.bayindirlik.gov.tr/turkce/kentlesme/skdurumdegerlendirmeraporu.pdf>, 14.11.2009
- 8) **Türkyılmaz Oğuz**, *Türkiye'nin Enerji Görünümü*, TMMOB Mahina Müh. O. 5.Yenilenebilir Enerji kaynakları Sempozyumu, 16-17 Ekim 2009, Kayseri.
- 9) **Uzunkaya, Z. Canan**, (2008), “*Ticari ve Ekonomik Analizin Karşılaştırılması*”, Madencilik Projelerinin Hazırlanması ve Değerlendirilmesi Eğitimi - III, Seminer Notları, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Sürekli Eğitim Merkezi, (s. 169-175), Ankara.
- 10) **DEK TMK Kömür Raporu.**, Ankara
- 11) **European Union Regional Policy; Guide to Cost-Benefit Analysis of Investment Projects**, July, 2008;  
[http://ec.europa.eu/regional\\_policy/sources/docgener/guides/cost/guide2008\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/cost/guide2008_en.pdf), 12.05.2009.
- 12) **Hema Enerji AŞ**; [www.hemaenerji.com](http://www.hemaenerji.com), 15.10.2009.
- 13) **ETKB**; *Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Strateji Belgesi*; <http://www.enerji.gov.tr/BysWEB/DownloadBelgeServlet?read=db&fileId=48776>, 11.10.2009.